

ایران، NAM، عراق

جنبش عدم تعهد و جنگ ایران و عراق

شهلا امینی فر

ایران و عراق هر دو عضو جنبش عدم تعهد بودند و توقع آن می‌رفت که با وقوع جنگ بین این دو کشور، سازمان عدم تعهد مهمترین نقش را برای ترک عادلانه مخاصمه ایفا کند و مساعی جمیله خود را برای رفع تجاوز به کار ببرد؛ اما سایه سلطه امریکا بر جهان، این سازمان را هم در بر گرفته بود و اجازه تصمیم‌گیری و میانجیگری موثر را به آن نمی‌داد. هرچند تشکیل «کمیته حسن نیت» در جنبش عدم تعهد تمایل باطنی اعضای آن را برای فیصله یافتن جنگ نشان می‌داد، اما مخالفت‌های عراق که در سالهای اول جنگ در موضع برتری قرار داشت، کار آن را بی‌نتیجه گذاشت. سکوت سنگینی که پس از آن بر جنبش عدم تعهد حکمفرما شد، در حقیقت اعلام ناکارآمدی و پایان دوران درخشان این جنبش بود. هرچند جنبش هم برای این سکوت خود توجیهاتی داشت، چنانکه مثلا می‌گفتند عدم سکوت، اهداف جنبش را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد یا اینکه جنبش را به صحنه مانور قدرتهای بزرگ وارد می‌سازد، اما همه اینها بهانه‌های برای گریز از یک مسئولیت تاریخی بزرگ بود. بیاتیه هشتمین اجلاس سران عدم تعهد در حاره، نواقص حقوقی فراوانی داشت و ایران با گله از کاستیهای آن، خواستار واقع‌بینی بیشتر اعضای جنبش گردید. به‌هرحال پذیرش قطعنامه ۵۹۸ کار جنگ را از طریق حقوقی به پایان برد و جنبش عدم تعهد صرفا از دو عضو مهم خود برای پذیرش صلح تشکر کرد!

با استقرار نظام دوقطبی به رهبری امریکا و شوروی پس از جنگ جهانی دوم و تقسیم جهان به دو قطب شرق و غرب، گروهی از کشورها موسوم به جهان سوم به ابتکار جواهر لعل نهرو نخست‌وزیر هند، جمال عبدالناصر رئیس‌جمهور مصر، ژنرال جوزف تیتو رئیس‌جمهور یوگسلاوی و سوکارنو نخست‌وزیر

اندونزی تلاش کردند تا نیروی سومی را پایه‌گذاری نمایند. به‌همین منظور، رهبران بیست‌وپنج کشور آسیایی و آفریقایی در باندونگ اندونزی در هیجدهم آوریل ۱۹۵۵ گردهم آمدند و شالوده جنبشی را ریختند و نام جنبش عدم تعهد (Non Align Movment) را بر آن نهادند. در نخستین اجلاس رسمی جنبش که در سال ۱۹۶۱ در بلگراد برگزار شد، شرکت‌کنندگان تعریفی را از عدم تعهد ارائه دادند که دولت‌های عضو باید واجد آن باشند: ۱- پیگیری سیاست مستقل مبتنی بر همزیستی مسالمت‌آمیز ۲- عدم مشارکت در ائتلاف‌های نظامی چندجانبه ۳- پشتیبانی از جنبش‌های آزادیبخش و استقلال طلبانه ۴- عدم مشارکت در پیمان نظامی دوجانبه با ابرقدرتها^۱

اصول «پانچا شیلا» یا «منشور باندوگ» به عنوان اساسنامه جنبش در کنفرانس باندوگ به تصویب اعضا رسید. این اصول عبارتند از: احترام به حقوق اساسی انسان و احترام به هدفها و اصول منشور سازمان ملل متحد، احترام به حاکمیت، استقلال و تمامیت ارضی همه کشورها، به رسمیت شناختن برابری همه نژادها و برابری همه ملت‌ها صرف‌نظر از کوچکی و بزرگی آنها، خودداری از مداخله در امور داخلی کشورهای دیگر، احترام به حق ملت‌ها در دفاع فردی یا جمعی منطبق با منشور ملل متحد، خودداری از به‌کارگیری نیروهای دفاعی جمعی به منظور خدمت به یک قدرت بزرگ، خودداری از اعمال فشار به هر کشور از سوی کشور دیگر، خودداری از تجاوز یا تهدید به تجاوز با استفاده از زور علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی هر کشور، حل‌وفصل همه اختلافات بین‌المللی از طرق صلح‌آمیز نظیر مذاکره، اجماع، داوری یا حل‌وفصل حقوقی، همچنین راه‌های دیگر صلح‌آمیز به انتخاب طرفین دعوی منطبق با منشور سازمان ملل، ارتقای منافع متقابل و همکاری دوطرفه و احترام به عدالت و تعهدات بین‌المللی.^۲

باین‌وجود، جنبش عدم تعهد از ابتدای تاسیس

تاکنون نتوانسته است نقش یک نیروی متحد، موثر و پایدار را برای کشورهای جهان سوم ایفا کند و هرگز از نفوذ سیاسی قابل ملاحظه برای مقابله با بلوک‌های جهانی و حتی حل‌وفصل اختلافات اعضا، برخوردار نبوده است.^۳

ایران و عراق در کنفرانس باندوگ اندونزی در هیجدهم آوریل ۱۹۵۵ شرکت داشتند اما با انعقاد پیمان نظامی بغداد در همین سال، این دو کشور نتوانستند در اولین اجلاس جنبش در بلگراد در ششم سپتامبر ۱۹۶۱ (شهریور ۱۳۴۰) حضور یابند. عراق پس از کودتای ژنرال عبدالکریم قاسم در سال ۱۹۵۸ از پیمان بغداد خارج شد و بلافاصله پس از تأیید ده اصل منشور باندوگ به عضویت جنبش در آمد. ایران نیز پس از شرکت در کنفرانس باندوگ به سبب عضویت در پیمان نظامی بغداد و سپس سنتو عملا از حضور در نخستین اجلاس سران کشورهای غیرمتعهد و عضویت در جنبش باز ماند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در بیست‌ودوم بهمن ۱۳۵۷ (فوریه ۱۹۷۹) و فروپاشی پیمان سنتو، درخواست عضویت جمهوری اسلامی ایران در نشست دفتر هماهنگی جنبش غیرمتعهدها در کلمبو به تصویب اولیه و در کنفرانس ششم در هاوانا پایتخت کوبا در سال ۱۹۷۹ (شهریور ۱۳۵۸) به عنوان هشتادوششمین عضو به تصویب نهایی رسید.^۴

آغاز جنگ عراق علیه جمهوری اسلامی ایران - جنگ میان دو عضو جنبش عدم تعهد - در بیست‌ودوم سپتامبر ۱۹۸۰ (سی‌ویکم شهریور ۱۳۵۹) این جنبش را در وضعیت دشواری قرار داد. عدم انسجام و تجانس سیاسی و ساختاری، سمت‌گیریهای چندجانبه و گرایشهای متفاوت و دورافتادن جنبش از آرمانهای رهبران اولیه، اعضای جنبش را از اتخاذ موضع‌گیری شفاف در قبال جنگ ایران و عراق بازداشت. باین‌وجود، جنبش غیرمتعهد از نخستین روزهای آغاز جنگ بنا به درخواست ایران برای

«بررسی و موضع‌گیری در خصوص جنگ عراق علیه ایران» فعالیت‌هایی را جهت خاتمه‌دادن مسالمت‌آمیز به آن شروع کرد. یک کمیته حسن نیت مرکب از نمایندگان کشورهای کوبا، یوگسلاوی، الجزایر، زامبیا، هند، پاکستان و سازمان آزادیبخش فلسطین تشکیل شد. این کمیته، هیاتی مشتمل بر وزرای خارجه کوبا، هند و یوگسلاوی را به منظور ایجاد تفاهم بین ایران و عراق به دو کشور اعزام کرد. قبل از عزیمت این هیات، رئیس وقت شورای عالی دفاع جمهوری اسلامی اعلام کرد: «ایران حاضر است هیات حسن نیت کشورهای غیرمتعهد را برای آگاهی از وضعیتی که تهاجم عراق در ایران به وجود آورده است، بپذیرد.» هیات حسن نیت طی سفری به تهران و بغداد کوشش کرد به یک راه‌حل فوری که مورد قبول طرفین درگیر باشد، دست یابد. در دیدار اعضای هیات از بغداد در دهم اکتبر ۱۹۸۰ (۱۳۵۹/۷/۱۸) صدام حسین اعلام کرد: «عراق آماده است تا: ۱- آتش‌بس برقرار شود ۲- مذاکره بین طرفین انجام گیرد.» در تهران، رئیس جمهور وقت ایران ترتیب فوق را به این شرح تغییر داد: «۱- عقب‌نشینی ۲- آتش‌بس ۳- مذاکره»^۶ پس از انجام پاره‌ای مذاکرات در تهران و بغداد، کمیته مزبور ماموریت یافت با تشکیل جلسه‌ای در سطح وزیران خارجه در بلگراد، پایتخت یوگسلاوی، به موضوع جنگ رسیدگی کند. اما مخالفت عراق با حضور الجزایر در این کمیته، کار آن را دچار اختلال کرد. عراق که در جبهه‌های جنگ در موضع برتر قرار داشت و در چنین شرایطی موفقیت کمیته را مغایر با اهداف خود می‌دید، استدلال می‌کرد که «چون الجزایر یک کشور عربی است. در جنگی که یک کشور عربی دیگر در آن درگیر است، نباید مداخله کند.» این درحالی بود که سازمان آزادیبخش فلسطین به عنوان یک سازمان عربی در کمیته حاضر بود ولی عراق مخالفتی با آن نداشت. در مراحل مخالفت عراق، مانع از ادامه کار کمیته حسن نیت شد.^۷ به دنبال این جریان، جنبش، قطعنامه‌ای درباره جنگ صادر کرد و در آن از ایران و عراق درخواست کرد: «از هرگونه تهدید جدید یا توسل به زور در مناسباتشان خودداری کنند.» در این قطعنامه همچنین لزوم خاتمه جنگ، «مردودبودن تصرف سرزمین دیگران»، «توسل به تهدید و یا اعمال زور» و «عدم مداخله در امور داخلی دیگر کشورها» مورد تاکید قرار گرفته بود.^۸ این قطعنامه به علت نداشتن صراحت لازم در محکومیت متجاوز در ایران، نه تنها با استقبال مواجه نشد بلکه نسبت به حسن نیت کمیته تردیدهایی به وجود آورد. به همین جهت، زمانی که کمیته حسن نیت در آن ماه ۱۳۵۹ تصمیم گرفت جلسه دیگری در بغداد تشکیل دهد و تلاش جدیدی را برای برقراری آتش‌بس بین ایران و عراق آغاز کند، محمدعلی رجایی، نخست‌وزیر وقت جمهوری اسلامی ایران، در یادداشتی برای نیتو، رهبر یوگسلاوی، تاکید کرد که «دولت ایران هیچ‌گونه طرح آتش‌بس را تازمانی که نیروهای عراقی از خاک ایران خارج نشوند، نخواهد

پذیرفت»^۹ در همان تاریخ، اعضاء هیات اعزامی کمیته حسن نیت در دیداری با ابوالحسن بنی‌صدر، رئیس‌جمهور وقت ایران، ضمن مطلع کردن وی از نظریات دولت عراق، درخواست کردند جمهوری اسلامی ایران «فرمولی» ارائه دهد تا کمیته حسن نیت در چارچوب آن بتواند نقش پل ارتباطی را ایفا کند. «رئیس‌جمهور وقت ایران، اجرای عهدنامه ۱۹۷۵ الجزایر در خصوص اروندرود (شط العرب)، تعیین تاریخ و مدت زمان لازم برای عقب‌نشینی و قبول ماهیت خصومت‌آمیزبودن حمله عراق» را پیشنهاد کرد. در پی این اعلام مواضع مسئولان ایران و نپذیرفتن آنها توسط عراق، کمیته حسن نیت عملاً در ماموریت خود با بن‌بست و شکست مواجه شد و از ادامه کار باز ماند.^{۱۰} در اجلاس دفتر هماهنگی جنبش غیرمتعهدها در نیویورک که در دسامبر ۱۹۸۰ (آذر ۱۳۵۹) برگزار شد، نماینده جمهوری اسلامی ایران از سکوت سه‌ماهه جنبش درباره تجاوز عراق علیه ایران انتقاد کرد و از اعضای جنبش خواست تا تجاوز عراق را که مغایر اصول پذیرفته‌شده جنبش عدم تعهد است، مورد توجه قرار داده و اقدامات لازم را به عمل آورند. اما این تقاضای ایران با سکوت اعضای جنبش همراه بود.^{۱۱} در پی این اجلاس، کوبا، به‌عنوان رئیس جنبش، اقداماتی را برای میانجیگری آغاز کرد و نمایندگان آن کشور عازم تهران و بغداد شدند. صدام حسین، رئیس‌جمهور عراق، که استراتژی جنگ برق‌آسای خود را شکست خورده می‌دید و نیروهای نظامی آن برتری روزهای اول جنگ را در جبهه‌ها از دست داده بودند، در ملاقاتی با نمایندگان کوبا در بغداد، آمادگی دولتشان را برای هرگونه مذاکره در تمام سطوح با حکومت ایران تحت سرپرستی رئیس جنبش عدم تعهد، اعلام نمود و تصریح کرد در صورتی که ایران حاکمیت عراق را بر سرزمینها و آبهای ملی آن کشور به رسمیت بشناسد، آماده عقب‌نشینی و آتش‌بس فوری است. رئیس‌جمهور وقت ایران، نیز در دیدار با هیات اعزامی در تهران اعلام کرد که بدون عقب‌نشینی اولیه نیروهای عراقی از سرزمینهای ایران، امکان مذاکره با نمایندگان عراق وجود ندارد.^{۱۲} پنج ماه پس از شروع جنگ ایران و عراق، اجلاس وزیران خارجه جنبش عدم تعهد در دهلی نو در فوریه ۱۹۸۱ (بهمن ماه ۱۳۵۹) تشکیل شد. هیاتی از جمهوری اسلامی ایران به سرپرستی بهزاد نبوی، وزیر وقت و مشاور در امور اجرایی، در اجلاس شرکت کرد و سه درخواست و پیشنهاد ایران را در خصوص جنگ مطرح نمود: «۱- با بررسی کامل مساله جنگ و کسب اطلاعات کافی درباره آن، جنبش موضع قطعی خود را در قبال این تجاوز اعلام و متجاوز را محکوم نماید و عضویت متجاوزگر را به حالت تعلیق درآورد ۲- رفع تجاوز و خروج بدون قیدوشرط نیروهای متجاوز باید اساسی‌ترین و اولین شرط آغاز هر تلاشی برای خاتمه جنگ باشد ۳- دولت ایران قبل از رفع تجاوز و خروج کامل ارتش عراق هیات‌هایی را خواهد پذیرفت که از مواضع طرفین درگیر مطلع باشند.» هیات ایرانی

تاکید کرد با توجه به این که ایران در خصوص جنگ، هیچ‌گونه درخواستی را از سازمان ملل متحد به عمل نیاورده است، هرگونه تضمینی از طرف جنبش عدم تعهد در این مورد مؤید کارایی و استقلال جنبش خواهد بود. اما در مقابل این درخواست، نظر دولت هند به عنوان میزبان و برخی دیگر از اعضای جنبش این بود که مسائلی از قبیل جنگ ایران و عراق و بحران افغانستان نباید در کنفرانس مطرح شود؛ زیرا این گونه موضوعات باعث بروز اختلافات و تضعیف جنبش و در نهایت موجب بهره‌برداری ابرقدرتها خواهد بود. ایندیرا گاندی، نخست‌وزیر وقت هند، معتقد بود اجلاس نباید درگیر جنگ ایران و عراق شود؛ زیرا از نظر وی «جنگ ایران و عراق... مجموعه‌ای از نزاعهای خانگی هستند که اگر در جنبش مطرح شوند اهداف جنبش را تحت الشعاع قرار می‌دهند و در نتیجه طرح این مقوله‌ها به ابرقدرتها امکان می‌دهد تا بر جنبش مانور کنند.» همین موضوع مشخصی در قبال جنگ اتخاذ نگردد. تنها اقداماتی که در جریان این کنفرانس انجام گرفت، عبارت بود از: محکوم کردن نفس جنگ توسط ایندیرا گاندی (رئیس جنبش عدم تعهد) و کورت والدهایم (دبیرکل سازمان ملل متحد) که در اجلاس حضور داشت و اظهار نگرانی از جنگ ایران و عراق و پیامدهای آن و اظهار امیدواری که هرچه‌زودتر جنگ به صورت صلح آمیز و عادلانه پایان پذیرد. همچنین در پیش‌نویس بیانیه نهایی کمیته سیاسی، ضمن اظهار نگرانی از جنگ پنج‌ماهه ایران و عراق و خسارات ناشی از آن، بر اصول جنبش عدم تعهد مبنی بر عدم تجاوز، عدم کاربرد زور، حفظ تمامیت ارضی کشورهای عضو، حل اختلافات از طریق صلح‌آمیز تصریح و تصدیق شده بود.^{۱۳} هیات ایرانی به این متن پیش‌نویس بیانیه اعتراض کرد و سرانجام متن اصلاح شده به صورت زیر مورد توافق وزرا قرار گرفت که تحت بند شماره بیست‌وشش در بیانیه نهایی درج گردید: «کنفرانس ضمن ابراز تأسف عمیق نسبت به جنگ پنج‌ماهه عراق و ایران و خسارات جانی و مالی که به هر دو ملت وارد شده است، همچنین تهدیدهایی که از این بابت متوجه جنبش عدم تعهد می‌شود، اصول جنبش کشورهای غیرمتعهد را مورد تاکید و تصریح مجدد قرار داده، هیچ دولتی نباید از راه توسل به زور اراضی دیگری را صاحب شود یا اشغال کند. اراضی که از این طریق تصرف می‌شود، باید مسترد گردد. هیچ عمل تجاوزی نباید علیه دولت دیگری صورت گیرد و تمامیت ارضی و حاکمیت کلیه دولت‌ها باید مورد احترام قرار گیرد. هیچ دولتی نباید در امور داخلی دول دیگر دخالت نماید و کلیه اختلافات و دعاوی که ممکن است بین دول وجود داشته باشند، باید از طرق صلح‌آمیز و به منظور برقراری روابط صلح‌آمیز بین دول عضو حل و فصل شود. کنفرانس از وزرای خارجه کوبا، هند، زامبیا و رئیس دفتر سیاسی سازمان آزادیبخش فلسطین می‌خواهد که کلیه مساعی خود را جهت کمک به

اجرای اصول مذکور به کار گیرند».

هیات نمایندگی ایران نسبت به آخرین بند بیانیه اعتراض و اعلام کرد: «اولا، هیات نمایندگی دولت جمهوری اسلامی ایران کماکان بر پیشنهادهای خود در مورد جنگ تحمیلی پنج ماهه عراق تاکید داشته و آنچه را که به تصویب رسیده، تنها جزء کوچکی از تصمیماتی می‌داند که می‌بایست برای دفع تجاوز اتخاذ شود و از جنبش مصرانه می‌خواهد با بررسی کامل مساله و کسب اطلاعات کافی درباره آن، موضع قطعی در قبال تجاوز و محکوم کردن متجاوز و تعلق عضویت تجاوزکار اتخاذ و اعلام کند، ثانيا رفع تجاوز و خروج بدون قید و شرط قوای تجاوزگر باید اساسی‌ترین و اولین شرط آغاز هر تلاشی برای خاتمه جنگ باشد، ثالثا دولت جمهوری اسلامی ایران پیش از رفع تجاوز و خروج کامل ارتش تجاوزگر از سرزمینهای اشغالی، همچنان که بارها اعلام کرده است، تنها هیاتهایی را خواهد پذیرفت که از مواضع طرفین جنگ مطلع باشند و برای بررسی تجاوز به ایران سفر کنند»^{۱۴} متعاقب اجلاس مزبور، هیاتهایی از طرف جنبش به

تهران و بغداد سفر کردند و از آخرین مواضع جمهوری اسلامی ایران و عراق و از موارد نقض مقررات بین‌المللی اطلاع یافتند. در اجلاس ششم در هاوانا در سال ۱۹۷۹، بغداد به‌عنوان محل کنفرانس هفتم سران جنبش عدم تعهد تعیین شده بود. ایران و سوریه در روز پنجم سپتامبر ۱۹۸۱ رسماً خواستار تغییر محل کنفرانس هفتم سران از بغداد شدند. ایران تصریح کرد در صورت برگزاری اجلاس هفتم سران جنبش در بغداد، نه‌تنها در آن شرکت نمی‌کند بلکه مصوبات آن را هم به رسمیت نمی‌شناسد. اجلاس وزرای دفتر هماهنگی جنبش عدم تعهد در هاوانا در سی و یکم ماه مه تا پنجم ژوئن ۱۹۸۲ تشکیل شد و در روز هفدهم سپتامبر ۱۹۸۲ اجماع نظر اعضای جنبش درباره تغییر محل کنفرانس هفتم سران از بغداد به دهلی نو اعلام شد. در این اجلاس، کمیته حسن نیت بعد از ملاقات با وزرای خارجه دو کشور درگیر جنگ، به این نتیجه رسید که شرایط مناسب برای اجرای صلح و ابتکار جدید وجود ندارد.^{۱۵} اجلاس وزرای خارجه عضو دفتر هماهنگی در نیویورک در اکتبر

۱۹۸۲ تشکیل شد و در آن گزارش پیشرفت کار کمیته حسن نیت جنبش عدم تعهد متشکل از نمایندگان کوبا، اندونزی، زیمبابوه و رئیس دفتر سیاسی ساف در مورد جنگ ایران و عراق تسلیم سرپرست اجلاس گردید. این گزارش دربرگیرنده فعالیت کمیته حسن نیت و نتایج ملاقاتها با مقامات ایران و عراق از ژوئن تا اکتبر ۱۹۸۲ بود و در آن نتیجه‌گیری شده بود که گرچه مواضع دو طرف هنوز فاصله زیادی از همدیگر دارد، اما تلاشها در جهت حل و فصل فوری باید ادامه یابد. در بیانیه پایانی اجلاس دفتر هماهنگی جنبش و در بند بیست و یکم به ایران، عراق و سایر کشورها توصیه شده بود از اعمالی که باعث بروز و گسترش جنگ می‌شود، خودداری کنند.^{۱۶}

با آغاز پیروزیهای ایران در جبهه‌های جنگ، به‌ویژه پس از عملیات فتح‌المبین و آزادسازی خرمشهر در سوم خرداد ۱۳۶۳، بنا به درخواست عراق مبنی بر اینکه این کشور هر رای دآوری را که از طرف جنبش غیرمتعهدها یا شورای امنیت صادر

شود. خواهد پذیرفت، کمیته منتخب جنبش عدم تعهد را این‌نهی‌های گسترده‌ای را برای توقف جنگ انجام داد که به دلیل نادیده گرفتن حقوق جمهوری اسلامی ایران ناکام ماند.^{۱۷}

اجلاس هفتم سران جنبش عدم تعهد در روزهای هفتم الی دوازدهم مارس ۱۹۸۳ در دهلی نو برگزار شد. در کمیته سیاسی این کنفرانس، جنگ ایران و عراق در محور اصلی مباحث قرار گرفت اما از آنجاکه در خصوص جگونگی و علل بروز جنگ، نحوه برقراری صلح و متن اعلامیه نهایی توافق حاصل نشد، ایندیرا گاندی، نخست‌وزیر هند و رئیس کنفرانس، طی سخنانی نگرانی عمیق اعضا، جنبش و جامعه جهانی را از جنگ سی‌ماهه ایران و عراق و تلفات جانی و خسارات مالی متوجه دو ملت ایران و عراق، اظهار داشت. وی تصریح کرد ایران و عراق هر دو عضو جنبش عدم تعهد هستند که یکی از اصولش این است که تمام اختلافات میان کشورهای عضو باید از طرق صلح‌آمیز حل شود. او خاطر نشان ساخت پایان مافقه ایران و عراق، موجب تحکیم وحدت و همستگی جنبش خواهد شد و سپس از ایران و عراق خواست به جنگ خاتمه دهند و تاکید کرد این تمایل جهانی است که جنگ فوراً متوقف شود و دو طرف به یک صلح عادلانه، پایدار و شرافتمندانه از طریق مذاکره و به طرق مسالمت‌آمیز دست یابند. در این اجلاس جمهوری اسلامی ایران اعلام کرد که صلح عادلانه، واقعی و شرافتمندانه زمانی متحقق می‌شود که نیروهای اشغالگر از تمامی نقاط تحت اشغال خارج شوند خسارات ناشی از تجاوز نادیده شود و مجازات محکوم و مجازات گردد.^{۱۸}

پس از کنفرانس دهلی نو، خاتم گاندی، نخست‌وزیر هند و رئیس جنبش، در مواقع مختلف پیامهایی را برای روسای دو کشور ایران و عراق ارسال نمود و فرستادگانی را به تهران و بغداد گسیل داشت و خواستار پایان جنگ شد. به‌ویژه با تشدید جنگ شهرها در سال ۱۹۸۴ (۱۳۶۳) خاتم گاندی از دو کشور خواست از حمله به مناطق مسکونی خودداری کنند و به جنگ پایان دهند.^{۱۹} اجلاس بعدی وزرای خارجه جنبش در رواندا، پایتخت آنگولا، از چهارم تا هفتم سپتامبر ۱۹۸۵ برگزار شد. در این اجلاس، موضوع جنگ ایران و عراق که در پیش‌نویس بیانیه سیاسی به‌طور مختصر توسط دولت آنگولا - میزبان اجلاس - نهی شده بود، در آخرین ساعات پس از بحثهای زیاد در کمیته سیاسی، به علت فقدان توافق در خصوص تهیه یک متن قابل قبول برای طرفین درگیر جنگ، از دستور کار جنبش حذف گردید. در اجلاس دفتر هماهنگی غیر متعهدها در دهلی نو (شانزدهم تا نوزدهم آوریل ۱۹۸۶) نیز جنگ ایران و عراق بار دیگر مورد بحث و بررسی قرار گرفت در آغاز، رئیس کنفرانس طی نطقی از ایران و عراق خواست به جنگ خاتمه دهند و تصریح کرد تمایل جهانی این است که جنگ باید یک‌باره متوقف گردد و دو طرف از طریق مذاکره و روشهای صلح‌آمیز به یک صلح ابرومندانه.

عادلانه و پایدار دست یابند. سپس نمایندگان ایران و عراق با ابراد نطقهایی شرایط دولت خود را برای پایان دادن به جنگ بیان داشتند. علی‌اکبر ولایتی، وزیر امور خارجه وقت ایران، در این اجلاس گفت: «پنج سال پس از تجاوز رژیم بعث عراق به قلمرو جمهوری اسلامی ایران، نهضت عدم تعهد هنوز نتوانسته است موضع صحیح و عادلانه‌ای در قبال این تجاوز اتخاذ نماید. برای مردم ایران عجیب نبود که سازمان ملل متحد با نفوذی که کشورهای قدرتمند در آن دارند، دست به موضع‌گیری یک‌طرفه و کاملاً غیرمنصفی و غیرعادلانه بزند ولی در مورد نهضت عدم تعهد انتظارات به نحو دیگری بود».^{۲۰}

اجلاس هشتم سران جنبش عدم تعهد در حراره - پایتخت زیمباوه - از اول تا ششم سپتامبر ۱۹۸۶ (شهریور ۱۳۶۵) همزمان با عملیات کربلای ۱ و کربلای ۳ نیروهای ایران برگزار شد. در این اجلاس، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، رئیس‌جمهور وقت ایران، در نطقی صریح به بررسی مواضع ایران در قبال مسائل جاری جهانی و نیز جنگ پرداخت و تاکید کرد: «از جنبش البته توقع نیست که مانند یک پیمان نظامی وارد معرکه شود، لیکن این انتظار است که شجاعانه و صادقانه از حق و از مظلوم و قربانی تجاوز و سلطه‌طلبی دفاع کند. صلح به‌طور کلی و به‌ویژه برای منطقه حساس ما یک انتخاب نیست، یک ضرورت حیاتی است. ما چاره‌ای جز این نداریم که با مجازات قطعی رژیم متجاوز، جنگ‌افروز و باج‌گیر عراق، برقراری و استحکام چنین صلحی را در منطقه تضمین کنیم» در بیانیه پایانی اجلاس سران، بندهای ۱۴۶ تا ۱۴۸ به جنگ ایران و عراق اختصاص یافته بود. در بند ۱۴۶ روسای کشورها بر اصل عدم استفاده از زور در روابط بین‌المللی در رابطه با جنگ جمهوری اسلامی ایران و عراق تاکید کردند. در بند ۱۴۷ از آغاز و ادامه خصومتها بین دو کشور که هر دو از اعضای مهم جنبش عدم تعهد هستند، ابراز نگرانی عمیق شد و در بند ۱۴۸ سران کشورها یک بار دیگر از جمهوری اسلامی ایران و عراق خواستند تا خصومت‌های خود را به منظور احتیاج از خسارت‌های مالی و تلفات جانی خاتمه دهند. سران کشورهای عدم تعهد یک بار دیگر خود را متعهد کردند که برای خاتمه سریع این درگیری وحشتناک کوشش کنند. ایران در واکنش به بیانیه جنبش، اعلام کرد که در این بیانیه به مسئولیت عراق در آغاز و ادامه جنگ اشاره نشده و به عنوان مسئول این جنایت بزرگ بین‌المللی محکوم نگردیده است، دعوت به اتخاذ سیاست مماشات با متجاوز در شأن جنبش عدم تعهد نیست، به نقض مقررات متعدد بین‌المللی از جانب عراق از حمله کاربرد مکرر سلاح شیمیایی اشاره نشده است و بیانیه کمیته سیاسی به‌هیچ‌وجه بیانگر واقعیت جنگ نیست و بنابراین از نظر جمهوری اسلامی ایران قابل پذیرش نمی‌باشد.^{۲۱}

به دنبال اجلاس حراره، جنبش عدم تعهد، همگام و در چارچوب حرکت سازمان ملل متحد، به اقداماتی

آغاز جنگ عراق علیه جمهوری اسلامی ایران - جنگ میان دو عضو جنبش عدم تعهد - در بیست‌ودوم سپتامبر ۱۹۸۰ این جنبش را در وضعیت دشواری قرار داد. عدم انسجام و تجانس سیاسی و ساختاری، سمت‌گیریهای چندجانبه و گرایشهای متفاوت و دورافتادن جنبش از آرمانهای رهبران اولیه، اعضای جنبش را از اتخاذ موضع‌گیری شفاف در قبال جنگ ایران و عراق بازداشت

در اجلاس ششم که در هاوانا برگزار شد، بغداد به عنوان محل کنفرانس هفتم سران جنبش عدم تعهد تعیین شده بود. ایران و سوریه در روز پنجم سپتامبر ۱۹۸۱ رسماً خواستار تغییر محل کنفرانس هفتم سران از بغداد شدند. ایران تصریح کرد در صورت برگزاری اجلاس هفتم سران جنبش در بغداد، نه تنها در آن شرکت نمی‌کند بلکه مصوبات آن را هم به رسمیت نمی‌شناسد

در جهت خاتمه جنگ ایران و عراق دست زد. تصویب قطعنامه ۵۹۸ جنبش غیرمتعهدها حمایت خود را از قطعنامه اعلام و خواستار اجرا و پیگیری آن شد. در اواخر شهریور ۱۳۶۶ (۱۹۸۷) راجیو گاندی، نخست وزیر وقت هند، در نامه‌ای به پارلمان کشورش خواستار خاتمه سریع جنگ از طریق مسالمت آمیز شد. وی در این نامه خاطرنشان کرد کشور متبوعش با رابرت موگابه، رئیس جنبش عدم تعهد، در تماس دائم است تا این جنبش به تلاشهای جدیدی در زمینه پایان یافتن جنگ ایران و عراق دست بزند. وی تاکید کرد: جنبش عدم تعهد جهت پایان دادن به این جنگ تمامی گامهای ضروری خود را برداشته است. به عقیده هند، خاتمه یافتن سریع جنگ ایران و عراق می تواند به تقویت جنبش عدم تعهد و نیز به سرعت بخشیدن به تلاشهای این جنبش در جهت پیشرفت اجتماعی و برقراری صلح در جهان کمک کند. در همین چارچوب رابرت موگابه نخست وزیر زیمبابوه و رئیس جنبش عدم تعهد، در دیدار با علی محمد بشارتی، قائم مقام وقت وزارت امور خارجه ایران در حراره، حضور نیروهای نظامی خارجی را در خلیج فارس به بهانه حفاظت از نفتکشها و مین رویی آبهای منطقه محکوم کرد.^{۲۲}

اجلاس وزرای امور خارجه و سرپرستان هیاتهای نمایندگی جنبش غیرمتعهد که در حاشیه اجلاس چهل و دوم مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک از پنجم تا هفتم اکتبر ۱۹۸۷ برگزار شد در بیانیه نهایی خود با تاکید بر «اصل عدم به کارگیری زور در روابط بین المللی» و اظهار نگرانی عمیق از آغاز و ادامه خصومتها بین ایران و عراق، یک بار دیگر از هر دو کشور درگیر خواستند که به منظور اجتناب از تلفات جانی و خسارات مالی بیشتر به مناقشات خود خاتمه دهند. همچنین خواستار به کارگیری هر تلاشی برای خاتمه سریع جنگ شدند. در بند شصت و پنجم بیانیه وزیران و روسای هیاتهای نمایندگی از کوششهای شورای امنیت سازمان ملل متحد برای ارائه یک راه حل جامع، عادلانه و آبرومندانه و مورد قبول هر دو کشور ایران و عراق و نیز تصویب قطعنامه ۵۹۸، تقدیر به عمل آمده و از آن شورا خواسته شده بود که کوششهای خود را برای صلح دو چندان نماید.^{۲۳} از این پس، جنبش عدم تعهد تمام هم خود را در چارچوب قطعنامه ۵۹۸ و تلاشهای شورای امنیت معطوف کرد و بارها از طرفین خواست با پذیرش آن به جنگ پایان دهند. با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ توسط جمهوری اسلامی ایران در تاریخ هفدهم ژوئیه ۱۹۸۸ (بیست و هشتم تیر ۱۳۶۶) و امتناع عراق از پذیرش آن و هجوم مجدد نیروهای نظامی به عمق اراضی و شهرهای ایران، علی اکبر ولایتی، وزیر امور خارجه وقت ایران، در نامه‌ای به رئیس جنبش عدم تعهد به عنوان یکی از اعضای فعال جنبش عدم تعهد درخواست کرد: «نهضت عدم تعهد ضمن محکومیت این تجاوزات، اقدامات لازم و بازدارنده را در مواجهه با چنین رژیم متجاوزی به عمل آورد تا بدین ترتیب بتواند نقش

سازنده خود را در حفظ صلح و امنیت بین المللی ایفا نماید. اقدامات تجاوزکارانه رژیم بعث عراق نه تنها نشانگر واهی بودن ادعاهای گذشته آن رژیم در خصوص قطعنامه ۵۹۸ و صلح طلبی می باشد، بلکه گواه روشنی بر خوی تجاوزگری حاکمان آن کشور و صحت ادله ارائه شده جمهوری اسلامی ایران در این زمینه به شمار می رود.»^{۲۴}

در اجلاس نیکوزیا (از پنجم تا دهم سپتامبر ۱۹۸۸) در آغاز، رئیس جنبش عدم تعهد از نقش دبیرکل سازمان ملل در برقراری صلح میان ایران و عراق ستایش کرد و در پایان صحبتش، خواستار تلاش همه جانبه جنبش عدم تعهد در جهت تحکیم مواضع سازمان ملل شد. ایران در این اجلاس حمله شیمیایی عراق علیه کردها را محکوم و عراق را متهم کرد که در پی تغییر چارچوب مذاکرات ژنو است و خواستار خروج کلیه ناوگانهای خارجی از خلیج فارس شد. در این نشست، وزرای خارجه غیرمتعهدها در آخرین موضع گیری خود در قبال جنگ ایران و عراق، ضمن پذیرش کامل قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد و استقبال از مذاکرات مستقیم ایران و عراق، ابراز امیدواری کردند مذاکرات دو کشور با پیشرفت توأم باشد. در کمیته سیاسی اجلاس نیز چهار موضوع در قالب مواد ۱۲۳ و ۱۲۶ در مورد جنگ ایران و عراق تصویب شد. در ماده ۱۲۳، وزیران عدم تعهد رضایت عمیق خود را از تصمیم دولتین جمهوری اسلامی ایران و عراق برای پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت برای خاتمه جنگ و به ویژه توقف مخاصمات از بیستم اوت ۱۹۸۸ و شروع مذاکرات مستقیم تحت نظارت دبیرکل سازمان ملل متحد در جهت رسیدن به یک راه حل جامع، عادلانه، شرافتمندانه و پایداری در مورد جنگ اعلام می کنند. در مواد ۱۲۴ و ۱۲۶ نیز بر همکاری وزرای عدم تعهد با دبیرکل سازمان ملل متحد تاکید و از تلاشهای دبیرکل این سازمان و شورای امنیت و اعضای غیرمتعهد آن و کشورهایی که به گروه ناظر بر آتش بس (UNIMOG) در جنگ ایران و عراق کمک کرده اند، تقدیر شده است. همچنین با اشاره به مذاکرات ژنو، از دو طرف خواسته شده است برای رسیدن به یک تفاهم مشترک و تسریع در اجرای قطعنامه ۵۹۸، از خود حسن نیت نشان دهند و برای اجرای کامل آتش بس در جنگ خلیج فارس با دبیرکل سازمان ملل متحد همکاری کنند. آنها خاتمه جنگ ایران و عراق را عاملی در جهت تقویت وحدت و تحکیم نقش جنبش غیرمتعهدها در حل مسائل بین المللی دانستند. ■

پی نوشت ها

- ۱- فرد هائیدی، غیرمتعهدها: توفیقا و ناکامیها، ترجمه: ک یگانه، کیهان سال، دوره جدید، ج ۱، ۱۳۶۴، ص ۲۵؛ رویدادها و تحلیل، دفتر سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ش ۵۹، ۱۳۶۸/۸/۱۶، ص ۵۵
- 2- Jack c. Plano @ Roy Olton, The International Relation Dictionary, U.S. Longman Fourth Edition, 1988., p. 21-22

- ۳- وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۷، ص ۱۵۴؛ محمدحسین جمشیدی و دیگران، سازمانهای بین المللی و جنگ ایران و عراق، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه، ۱۳۷۵، ص ۷۵
- ۴- فرد هائیدی، همان، صص ۲۶، ۲۴
- ۵- شاماعیل منصوری لاریجانی، تاریخ دفاع مقدس، تهران، انتشارات اسلمی، چ اول، ۱۳۸۰، صص ۲۲۷، ۲۲۶؛ منوچهر پارسادوست، نقش سازمان ملل در جنگ ایران و عراق، تهران، شرکت سهامی انتشار، چ اول، ۱۳۷۱، ص ۳۷۱؛ محمدحسین جمشیدی، همان، صص ۱۱، ۱۲
- ۶- حسین یکتا، هجوم سراسری، ص ۳۹۳؛ اسماعیل منصوری لاریجانی، همان، صص ۲۲۷، ۲۲۸؛ محمدحسین جمشیدی، همان، ص ۱۴؛ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، روز شمار جنگ ایران و عراق، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، تهران، چ اول، ۱۳۷۸، صص ۶۱۰-۶۰۹
- ۷- محمدحسین جمشیدی، همان، ص ۱۴؛ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، همان، صص ۶۱۰
- ۸- علی اکبر عبدالرشیدی، جنبش عدم تعهد، از آغاز تا سال ۱۹۸۵، تهران، انتشارات سروش، چ اول، ۱۳۶۵، صص ۳۷۲
- ۹- اسناد بنیاد حفظ آثار و ارزشهای دفاع مقدس، زونکن جنبش عدم تعهد، کد ۵
- ۱۰- مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، ص ۶۱۰
- ۱۱- سازمان تبلیغات اسلامی، انقلاب اسلامی، جنگ و نظام بین الملل، مجموعه مقالات، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶، صص ۱۵۹، ۱۶۰؛ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، ص ۶۱۰
- ۱۲- علی اکبر عبدالرشیدی، همان، صص ۲۲۵
- ۱۳- اداره کل امور حقوقی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی، تحلیلی بر جنگ تحمیلی رژیم عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، چ ۲، ۱۳۷۱، ص ۱۷۱؛ علی اکبر عبدالرشیدی، همان، صص ۷۲-۷۳، ۳۷۲؛ یونس شکرخواه، غیرمتعهدها و جنگ تحمیلی، ۱۹۸۶، ۱۹۸۱، روزنامه کیهان، شماره ۱۳۱۲، ویژه نامه جنگ ص ۲
- The Documents of the Non Aligned Countries, 1955-1988, p. 428
- ۱۴- اسناد بنیاد حفظ آثار و ارزشهای دفاع مقدس، همان
- ۱۵- اداره امور حقوقی وزارت امور خارجه، همان، ص ۱۷۱؛ محمدحسین جمشیدی و دیگران، همان، ص ۱۷۰
- ۱۶- اداره امور حقوقی وزارت امور خارجه، همان، ص ۱۷۱
- ۱۷- منوچهر پارسادوست، همان، ص ۳۱۸؛ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، خونین شهر تا خرمشهر، تهران، چاپ بزمآن، چ چهارم، ۱۳۷۷، ص ۸۸
- ۱۸- اداره امور حقوقی وزارت امور خارجه، همان، ص ۱۷۱؛ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، همان، ص ۶۱۲
- ۱۹- اداره امور حقوقی وزارت امور خارجه، همان، ص ۱۷۲
- ۲۰- مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، همان، ص ۶۱۲
- ۲۱- مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، فلو تا شلمچه، تهران، موسسه پیامین سپاس، چ سوم، ۱۳۷۹، ص ۷۷؛ روز شمار جنگ ایران و عراق؛ ماجرای مک فالرین، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ص ۵۲؛ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، همان، صص ۶۱۳، ۶۱۲
- ۲۲- مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، در تدارک عملیات سرنوشت ساز، همان، صص ۶۱۳، ۶۱۴
- ۲۳- همان، ص ۶۱۴
- ۲۴- همان